

# De „nozem”: historische parallellen

DOOR W. J. HENDRIX

## Bednariks „jonge arbeider”

Enige tijd geleden is er een merkwaardig boek verschenen van een Weens socialist, Karl Bednarik, dat handelt over het fenomeen, dat in ons land met de naam „nozem” wordt aangeduid. (1)

Het kenmerkende van dit boek is, dat de gegeven uitbeelding niet onderdoet voor het bizarre, dat in het optreden van het model aanwezig is. Dit kleine geschrift overschaduwet in zijn welhaast visionaire kracht niet alleen het nozem-verschijnsel zelf, maar het brengt tevens een sonoor en zuiver geluid te voorschijn tegenover het koor van schreeuwerige en benauwde geluiden in de publiciteit over de „massa-jeugd”.

Bednarik, de socialist uit het rode Wenen van de jaren twintig, identificeert zich met vergankelijk gebleken verhoudingen tussen arbeiders en bovengroep. Dit brengt hem ertoe een aantal opzienbarende dingen te zeggen over de „nieuwe arbeider”, die in de nozem zijn uitdrukking vindt, vele tientallen feiten, die, waargenomen vanuit zijn instelling tot het onderwerp, direct verwijzen naar de plaats van deze jonge arbeider in de sociale stratificatie. Deze plaats nu, en het uitzicht dat erdoor geboden wordt, bepalen de houding van deze nozem — een feit dat niet onbekend was, maar sedert Bednarik eerst recht duidelijk is geworden.

De opmerkelijke stoet van elkaar schijnbaar uitsluitende eigenschappen, die B. deze jeugdgroep toeschrijft, lijkt dit te ontkennen. Aan de ene kant immers is er een curieuze *claim op het burgerlijke*. Zo in de kleding — en vooral in het overdreven en overdreven-gevoelige ervan —, en in het arbeidsmilieu, waar een egocentrisch soort zakelijkheid uitdrukking geeft aan een houding van identificatie en wedijver met de bovenliggende groep. Een ander voorbeeld is het bioscoop-enthousiasme. Het is een gemeenplaats geworden te zeggen, dat de film inhoudelijk en compositorisch oerburgerlijk is. Van de Weense nozem zegt B., dat hij tegenover de film de ironische distantie mist, dat hij zich elders aanmeet, en dat hij het illusionisme ervan ondergaat als een narcoticum, dat verzwakt en radicaliseert. (2)

Aan de andere kant is er een opmerkelijke *verzetshouding*. Er is steeds sprake van een uitdagende en agressieve houding, welke zelfs lichamelijk wordt uitgedrukt. B. noemt: onverschilligheid, een nietszeggende gelaatsuitdrukking, ietwat opgetrokken wenkbrauwen, een vooruitgestoken onderlip, het zelfverzekerd opzetten van een grote mond. In het amusementsleven is er een belangrijke behoefte aan agressie; men heeft graag wapens en men vormt „gangs”, welke niet zelden een dreigend karakter hebben t.o.v. de burgerlijke bovengroep en de politie, die tegenover de „gang” geen houding weet te vinden. In zijn karakteristiek noemt B. ook het gericht-zijn op het „vervulde” ogenblik, tot uiting komend in „wellustverwekkende spannings- en ontspanningsprocessen”, en de „drink- en danswoede”. (3)

Tenslotte geven een aantal verschijnselen aanleiding te spreken van een „verzelfstandiging” van het type als type. Men hanteert het burgerlijke middel van de kleding, maar men kleedt zich excentriek; kapsel en dansen zijn volgens eigen stijl gemodelleerd.

Dit nu leidt ertoe, dat de nozem ook binnen de arbeidersgroep een afzonderlijke groep vormt. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de bijnamen voor het type onder de arbeidersjeugd zijn ontstaan, namen waarin bijna steeds de uitzonderlijkheid van het type en niet zelden een duidelijke distantie zijn uitgedrukt. B. noemt hier de „vakaal” van het bioscooplatijn.

## Een nieuw type?

De verschijnselen, die B. beschrijft, zijn niet nieuw. Men vindt ze terug in geheel andere tijden en milieu's, en al blijven de parallellen vaak fragmentarisch, zij verduidelijken de specifieke positie van de nozem, en verklaren wellicht zijn eigenaardige houding.

Wij behandelen als illustratie bij deze stelling een viertal voorbeelden: de stijlfiguren rond de verburgerlijking aan het begin van de 18e eeuw, de bediendengroep in de 18de eeuw, de als „sinjo” aangeduide kleurling in het Oost-Indië van de 19de eeuw, en tenslotte de groep der huisslaven in het Suriname van de 18de en 19de eeuw. Over alle vier de categorieën een kort woord.

De Spectatorialen wel het meest hebben het als iets vreemds beschouwd, dat men in het begin van de 18de eeuw genoeg ging scheppen in een gevoeliger, pretentieuze en zelf-genoegzame levensstijl. Het pastorale idyllisme, ontleend aan het Franse hofmilieu, is te vergelijken met het illusionisme van de huidige film. De roman, waaraan deze film zijn stereotypen grotendeels ontleent, is in deze vroege 18de eeuw ontstaan. Concreter: terwijl de 17de-eeuwer met enig vermogen aan enkele kledingstukken genoeg had, wordt het in de vroege 18de eeuw noodzakelijk er vele tientallen te bezitten. De kleding wordt zo bont, aldus Max von Boehn (4), dat het niet moeilijk zou zijn uit een vrouwenrok een herenkledingstuk te maken. De pruik beleeft een hoogtepunt. Het behoort tot de etiquette dat de heren zich poederen.

Deze vroege 18de-eeuwer, is een type-in-reactie. Het brutale, onbeschaamde, aanmatigende en libertijnse behoort tot de nieuwe levensstijl. Geweld vertegenwoordigt men niet: men be-oefent het. Ruzie en duel behoren tot het „manhafte” gedrag van koffiehuis tot hofmilieu. Er bestaat niet alleen een grote behoefte aan wapens, maar men draagt ze ook zo opzichtig mogelijk. De rotting neemt de functie van de degen over, waar deze beneden de overheidsfunctie of officiersrang niet werd gedragen. De mannenmodes worden vaak uit het leger gevoed en van officieren nagevolgd.

Jongelui uit de betere standen vormen 'gangs' waarin 'practical jokes' niet zelden een agressief karakter hebben. 5) Het 18de-eeuwse begrip 'kabale' heeft een veel meer agressief karakter van de 'club' en veel later verzuimt zelfs Dickens niet te wijzen op het avontuurlijk karakter van de clubs. Zoals het persoonlijk-gevoelige karakter zich in deze tijd ontwikkelt, zo ontstaat ook het persoonlijk-agressieve als levensstijl. Ook de eerste ont-

wikkeling van de vrije meningsuiting hangt direct met deze agressiviteit samen, ongeacht of men dit uit de meerdere vrijheid tegenover de 17de eeuw, dan wel uit een meerdere agressiviteit wil verklaren. 'Het vervulde ogenblik' werd uitgedrukt in een barbaarse eet- en drink-cultuur, dit weer in tegenstelling tot de soberheid van de 17de-eeuwse burger.

Was deze vroeg-18de-eeuwer dus een in zichzelf verdeeld type? Buiten dat was het een bijzonder type, dat zich ook binnen de bestaande klassen afzonderde. Er zijn geen modes meer voortgebracht, welke zo excentriek waren. De functie daarvan echter als 'affiche' bleek wel hieruit, dat men zich thuis zeer 'en negligé' placht te kleden: de pruik aan de spijker, gehuld in een kamerjas, een muts op het hoofd, wellicht meer om de wanorde te bedekken, dan om gekleed te zijn.

Men gaf er de voorkeur aan, zoals de Spectatorialen zuur opmerkten 'exotisch' gekleed te gaan, in engelse stoffen en men zonderde zich af in de franse levensstijl. Tenslotte waren er ook de typische bijnamen, 'Pendants', 'Petits maitres', 'Coquettes', lang vóór het latere dandy-type uit de hogere standen een bekende verschijning werd. Een verlaat verschijnsel van dezelfde aard, waarop we niet nader zullen ingaan vinden we in de 'incroyables' na de franse revolutie.

Van de 18-eeuwse bediendenklasse, waarvan Hecht (6) mededeelt, dat zij een belangrijk segment vormde van de toenmalige volksgroep, is gezegd, dat zij er naar streefde een levend duplicaat van haar meesters te zijn. Zelfs nu nog trachten de karikaturale butlers van Woodhouse hun meesters in deftigheid te overtreffen. Sommige meesters lieten hun bedienden op partijen een kaartje dragen om hen te onderscheiden van de gasten. De keuren en wetten op het nabootsen van de kleding hunner meesters en meesteressen vinden wij aan het einde van de 17e eeuw en in de eerste helft van de 18e eeuw door geheel West-Europa als een actuele kwestie in de rechtspleging.

Tegelijk zien we deze bediendengroep in conflict raken met hun meesters, totdat het houden van bedienden niet langer mogelijk en gebruikelijk is en deze groep voor een groot deel in de industriële revolutie wordt opgezogen. Het conflict was zeer actueel. Bicker Raye (7) laat zien, hoe lichte straffen bijna steeds waren gericht op 'huismeiden'. Men ziet hier het oplopen van de agressiviteit van beide kanten, een situatie, welke sterk verschilt van het 17-eeuwse huishouden, waarin het personeel was opgenomen of waartoe in ieder geval zeer persoonlijke relatie onderhield.

In de literatuur trekt deze gang van zaken zeer de aandacht. Uit deze tijd ontstaan in West-Europa een zestigtal boeken over 'de bediende'. Hoezeer deze bediende 'een type' was, blijkt reeds uit deze intense en plotseling opkomende, daarna niet meer gesignaleerde belangstelling, maar het is vooral sterk uitgedrukt in een curieus boek, dat in Engeland verscheen, waarin op de manier van de memoireschrijvende staatshoofden en generaals van tegenwoordig, een lakei terugziet op zijn werkzaamheden tusschen van aanzienlijke lieden. (8)

Met het voorbeeld van de „sinjo”, zoals deze o.a. beschreven wordt bij

Van Rees (9), die Oost-Indië in het midden der 19de eeuw als officier leerde kennen, hebben wij wel het meest treffende parallel met de nozem, voorzover het tenminste de uiterlijke karakteristiek aangaat. Naar stijl angstvallig gericht op imitatie van de koloniale bovengroep, voert Sinjo Pieterse dagelijks een burgerlijke maskerade ten tonele. De „hondenbrui-loft”, zoals zijn feestvieren wordt genoemd, toont dit karakter eveneens: een aftreksel van het officiële groot-burgerlijke diner, een centrum van roddel, een slagveld van bizarre bluf, een boulevard voor excentrieke en met onvoldoende achtergrond overdreven acterende personages.

In later tijden schijnt dit type af te zakken naar lagere regionen. De sinjo is alleen nog maar een opvallend gekleed persoon, voorzien van een groot aantal glimmende potloden. Al bij al: een type, dat men heden ten dage bij de „marginal men” zou onderbrengen, met name door het „sociaal-schizofreen” karakter.

Volgens het meest bekende beeld is de slaaf bang en onderdanig tot in het kruiperige, een „verworpen der aarde”, behorende tot een vreemde wereld die geen raakpunten had met het milieu der meesters.

De meestal creoolse huisslaaf, die aan het einde der 18de eeuw in Suriname figureert, heeft hiervan weinig. Hij is tot in details een aanpassingsproduct, die de — gecreoliseerde — europese dans beoefende, ter opluistering van partijen en feesten diende, in kleding en vormen de plantersbevolking vaak zeer na kwam, en die zelfs paardrijden leerde. Voor huisslaven heeft een tijdlang een „verzuiide” kledinguniform bestaan, verschillend naar gelang hervormden, hernhutters en joodse confessie. Omgekeerd vertoonde de plantersgroep creoolse trekken; het neger-engels is in de veeltalige kolonie lange tijd verkeerstaal geweest. Begin 19de eeuw ontstaat een authentiek Surinaamse type, de koto-missie.

De belangrijkste schrijvers uit deze tijd, — Herlein, Fermin, Mauricius, Nepveu, Blom — zijn het er echter ook over eens, dat de Creool trots en aanmatigend was. Er worden voortdurend „brutaliteiten” gemeld, pogingen tot verzet, weglopersbewegingen, die zelfs leidden tot stichting van creoolse nederzettingen in het binnenland. Huisbedienden, het dichtst genaderd tot de bekwaamheden van de bovengroep, hebben in het verzet waarschijnlijk een leidende rol gespeeld.

Beschrijvingen van lijfstraffen maken meest melding van huisslaven. De formalisering van de rechtspleging kon de wederzijdse agressiviteit slechts bevorderen, iets dat ook in de verhouding tussen bedienden en meesters in West-Europa kon worden opgemerkt.

Dit samengaan van aanpassing in stijl, en verzet tegen de modelstaande bovengroep heeft in het begin der 19de eeuw de discussie over het „slavenprobleem” — dat toen eerst een „probleem” werd — uitermate vertroebeld. De slaaf bleef een psychologisch raadsel, omdat hij moest trachten zich aan te passen bij de onontkoombare situatie en toch weer niet anders kon doen dan broeden op verzet.

## **Overeenkomst en verschil**

Wie ons tot zover geduldigd heeft gevolgd, zal wellicht een gevoel van

wrevel niet kunnen onderdrukken. Hij zal zich afvragen, of er geen onderscheid moet worden gemaakt tussen het *jeugd*-type, dat de nozem is, en de andere aangehaalde voorbeelden die mede over volwassenen handelen. Hij zal een onderscheid willen maken tussen de economische oorzaken die de „klasse” van burgers en in onze tijd van arbeiders meer speelruimte heeft geboden, en anderzijds de kansen die de huisslaven kregen, in een vlak van persoonlijke relaties willen zien. Hij zal zich tenslotte afvragen, of het niet overdreven is, een aantal stijlfiguren bij bepaalde, vaak kleine groepen, uit te strekken over grotere categorieën.

Wij geven de bezwaren toe. Maar het feit blijft bestaan, dat de overeenkomst in buitenzige stijl, die bij een aantal vertegenwoordigers van de besproken groepen worden aangetroffen, een overeenkomstige sociale en economische achtergrond heeft, en vanuit een algemene situatie is te verstaan. Voor alle groepen geldt, dat *hun gedrag samenhangt met hun plaats onderaan op de maatschappelijke ladder, van waaruit zij zich dynamisch verhouden t.o.v. de bovengroep.*

### **Nieuwe kansen ten opzichte van oude monopolies**

Opnieuw moeten we schetsmatig zijn, als we stellen, dat alle genoemde groepen „op weg” zijn naar een doorbreking van de oude machtsposities van de bovengroep. De 18de-eeuwer wint aan status tegenover clericale en feodale machtsgroepen, met name de adel; de huisbediende wenste niet langer te fungeren als attribuut van persoonlijke luister en als object van al te persoonlijke bevelsverhoudingen; de sinjo is doende in de volgens ethnische verschillen ingedeelde koloniale samenleving een wig te drijven; de huisslaaf organiseert een veld, waarin zijn gedrag speelruimte krijgt; de nozem tenslotte is een emanciperende arbeider.

Het is niet mogelijk deze stellingen te „onderbouwen”, en nog minder om de voorwaarden te analyseren, die deze „streefgroepen” deden ontstaan. In het algemeen kan men zeggen, dat verschuivingen in de sociaal-economische structuur — met name voorzover deze bepalend was voor de verhouding tussen boven- en ondergroep — de kern van de verklaring vormen.

Enkele voorbeelden. Wat de 18de-eeuwse huisbediende deed revolteren was de omstandigheid, dat hij in zijn omgeving zakelijke arbeidsverhoudingen zag ontstaan, die de oude (gilde-) verhoudingen aflosten. Er ontstaan nieuwe functies, los van *persoonlijke* dwang, die lag verankerd in relaties welke de oude lijfeigenschap naderden.

De kleurlingengroep in Oost-Indië kreeg een plaats in het administratieve apparaat, waarvoor tevoren hetzij minder krachten nodig waren, hetzij import-beambten werden aangetrokken. De sinjo is een klerkentype, in zijn gedrag symbool van een nieuwe rangorde die hem echter duidelijk een ondergeschikte plaats blijft toewijzen.

In onze tijd zien we de arbeidersgroep de positie t.o.v. de staat verbeteren, maar in de arbeidsverhoudingen nog onmondig blijven. Het type van de „nieuwe arbeider” — in de nozem extreem zichtbaar — zoekt zich aan deze onmondigheid te onttrekken door haar te negeren.

In al deze gevallen is men nog niet toe aan de verovering van een nieuwe positie. Men heeft echter terrein gewonnen en men treedt in functies, die het mogelijk maken elementen van levensstijl te accepteren, die door de bovengroep zijn vrijgegeven.

### **Het vrijgeven van stijlelementen door de bovengroep**

Dit proces is voor het juiste begrip van deze verschijnselen van het meeste belang. Lange tijd immers is het stijlverschil tussen boven- en ondergroep een belangrijk middel tot sociale controle. De verschillen worden met kracht gehandhaafd.

In de 18de eeuw kent men kledingwetten en zelfs plakkatens op de hoegrootheid van feestmaaltijden. In de koloniën was dit nog veel sterker. In Suriname schiep men een groot aantal regels, die moesten verhinderen dat slaven samenkwamen, zich verplaatsten, of dansten (het z.g. baljaren). Pogingen om de slaven te christianiseren, d.i. ideologisch „gelijk te trekken” werden tegengegaan.

In de perioden die wij beschreven, werd de stijlmonopolisering van de bovengroep als een middel tot sociale controle bewust ervaren: van de zijde van de bovengroep, waar zij tot zelfstandig machtsmiddel werd i.p.v. een machtsattribuut te zijn, — bij de ondergroep, waar verzet ontstond tegen de monopolisering, welk verzet zich o.m. uitte in nabootsing: wat nagebootst is, bestaat niet langer als verschil.

Op een bepaald moment wordt het handhaven van deze stijldistantie irrelevant. De bovengroep gaat over nieuwe machtsmiddelen beschikken en kan deze posities „aanbieden”. De arbeidersleiders zijn, zoals Bednarik zegt, in de welvaartsstaat „bevredigd” — precies zoals de leiders der Surinaamse wegloperscontingenten in 1759 bevredigd werden.

De stijlfiguren van de bovengroep worden daarmee een middel om de ondergroep a.h.w. „om te kopen”. Hiertoe leent zich ook dat deel van de ondergroep dat door ons werd geschetst als „nozem”, die echter tevens exotische elementen gaat cultiveren: het franse in de 18de eeuw, engelse elementen in de sinjo-stijl, franse, italiaanse, amerikaanse en negride elementen in de stijl van de hedendaagse nozem.

Merkwaardig genoeg heeft de oudere burgergroep de meeste bezwaren tegen de wijze, waarop de nozem — en grotere delen van de arbeidersklasse — de nieuw-toegevallen elementen inpalmen. Zij is het, die deze stijl nog kwalitatief beleeft en de ondergroep het verwijt maakt iets te annexeren, dat zij geestelijk niet kan „verwerken”.

### **Nogmaals: de nozem**

Nieuw is niet het verschijnsel, dat ondergroepen ten dele stijlfiguren van de bovengroep in protest gaan nabootsen — nieuw is slechts, dat dit verschijnsel thans in de arbeidersgroep voorkomt.

Niets is echter gevaarlijker dan deze typen te enkelvoudig te zien. Zo komt in de slavengroep alleen een gunstig gesitueerde categorie — de huisslaven — in de gelegenheid te demonstreren. In de 19de eeuw kennen we de

dandy, een „nozem”-type in de hogere regionen, dat ook thans nog navolging vindt, zij het in de figuur van de „bohémien”, die kunstenaars en studenten aantrekt.

Ook de nozem is geen eenheid. Zelfs in de prijs der stijlmiddelen — men denke aan de massafabricage van goedkope spijkerbroeken — ontstaat een nieuw onderscheid, dat de oude stratificatie opnieuw tot leven brengt. Met als nieuwe reactie van de zijde van de arbeidersnozem de aanschaf van kostbare middelen — zoals de skischoenen bij Bednarik.

In Amsterdam schijnen de lokale concentraties van nozems dit stratificatieverschil reeds aan te geven. Feitelijk blijft de arbeidersnozem meer binnen de volksbuurt, bij de overige arbeidersjeugd, terwijl ook de Nieuwendijk concentratiepunt vormt. De „hogere” nozem frequenteert de omgeving van het Leidse plein en de terrassen aldaar; de arbeidersnozem is meer een bioscoopbezoeker. Reeds Bednarik wees op het smaakverschil in de jazz: de „cool” voor de hogere, de „hot” voor de lagere nozem.

Zoals uit de parallellen bleek, doet men verkeerd het „jeugd karakter” als specifiek kenmerk te beschouwen. Wel is het zo, dat de houding van de jeugdige nozem — die „brood en spelen” worden aangeboden en in staat is deze te bemachtigen — doorwerkt in het latere gezin, waar een materialistische cultuur de vrouw noodzaakt mee uit werken te gaan. Gezien de economische beperkingen, waaraan de gehuwde arbeider onderworpen is, schijnt een „nozemificatie” van de gehele groep voorshands niet waarschijnlijk, al zijn er aanwijzingen. Men denke aan de drang tot aanschaffing van „grote stukken”, niet ongelijk aan de idealen van de 18de eeuwse burger, die zijn huis volbouwde met meubels: enorme linnenkasten en schilderijen, „tegelsgewijs”.

De verhouding tussen ouders en kinderen is echter veranderd. De jonge nozem en zijn houding tegenover de buitenwereld gaan protectie onder vinden in het gezinsmilieu. Zelfs ziet men bij de aankleding der jonge kinderen een streven van de ouders dit stijlideaal uitdrukking te geven — een variant op het meer algemene „opgedirkte kind”.

## Slot

Het bovenstaande heeft geen ander doel dan te laten zien, dat het verschijnsel van de nozem, hoe eigentijds dit schijnbaar ook is, een historisch kader verdient. Men zou ook in onze tijd naar parallellen kunnen gaan zoeken, vooral daar waar de verwestering van autochtonen de voorwaarden schept tot een zeer snelle „nozemificatie”. Een onovertroffen beeld van de hedendaagse afrikaanse nozem geeft b.v. Joyce Cary in zijn „Mr. Johnson”.

Belangrijker is echter de conclusie, dat het niet gaat — zoals velen menen — om een „exotisme”, een onecht element, maar om een spectaculaire uiting van de subtiële strijd rond de sociale afstand tussen „hoger” en „lager”. Het aanwijzen van deze „crisis der stratificatie” is wellicht de belangrijkste verdienste, welke het forse geluid van Bednarik ons heeft gegeven.

- (1) K. Bednarik, *De jonge arbeider van deze tijd, een nieuw type*, 1955.
- (2) Bednarik, p. 34vv.
- (3) Bednarik, p. 66, 65.
- (4) Max von Boehn, *Menschen und Moden im 18. Jahrhundert*, 3e dr., 1923.
- (5) G. R. Taylor, *De zeden in het verleden*, 1955, p. 192.
- (6) J. J. Hecht, *The domestic servant class in the eighteenth century England*, 1956.
- (7) Bicker Raye, *Het merkwaardigste meyn bekend* (dagboek 1732-1772), naar het oorspronkelijk dagboek medegedeeld door F. Beyerinck en M. G. de Boer, 1935.
- (8) John Macdonald, *Memories of an eighteenth-century footman*, ed. by John Beresford, z.j.
- (9) Vooral W. A. van Rees, *Indische typen en krijgstaferelen*, z.j., hoofdstuk II „Een Sinjo-klerk”, p. 20-45.